

A történelmi Torontál vármegye Bánlaki járásának nemzetiségi és felekezeti viszonyai

I. rész

Előszó

Torontál vármegye a történelmi Magyarország 63 vármegyéje¹ közül 1910-ben a negyedik legnagyobb kiterjedésű vármegyének számított.² Területe 9903 km² volt. A vármegyéhez „kötődött” a tőle független – azzal közjogi értelemben azonos jogállással rendelkezett – Pancsova (Панчево/Pančevo) törvényhatósági jogú város, amelynek területe 113 km²-t tett ki.³

Megjegyezzük, hogy a dualizmus korában (1867–1918) a Földmívelés-, Ipar- és Kereskedelmiügyi Minisztérium Statisztikai Szakosztálya (1867–1871), majd az intézményesült Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal (1871–1897), végül a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (1897–1918) is elkülönítette a népszámlálási adatok közlésénél a vármegyék és a törvényhatósági jogú városok értékeit.

Torontál vármegye egykori székhelye Nagybecskerek (Зрењанин/Zrenjanin) rendezett tanácsú vá-

ros volt. A vármegye székhelye mellett ugyancsak rendezett tanácsú városi ranggal rendelkezett még Nagyikinda (Кикинда/Kikinda) is. Torontál vármegye az 1910. évi – utolsó – magyar népszámlálás idején két rendezett tanácsú városra (Nagybecskerek és Nagyikinda), továbbá 14 járásra – ezeken belül 210 településre – tagolódott. A járasok közül az egyik volt a 17 településnek otthont adó Bánlaki járás. Tizenkét helység volt nagyközség: Bánlak (Banloc), Dócz (Dolač), Kanak (Конак/Konak), Karátsonyifalva (Ofsenița), Karátsonyiliget (Soca), Nagygáj (Велики Гaj/Veliki Gaj), Nagymargita (Маргита/Margita), Partos (Partoș), Szentjános (Барице/Barice), Tolvád (Livezile), Ürményháza (Јерменовци/Jermenovci), valamint Zichyfalva (Пландиште/Plandište). További öt településnek – Györgyháza (Велика Грeда/Velika Greda), Istvánölgy (Хајдучица/Hajdučica), Ólécz (Стари Лец/Stari Lec), Szécsenfalva (Дужине/Dužine) és Torontálújfalú (Марковићево/Markovićevo) – kis-község titulusa volt.⁴

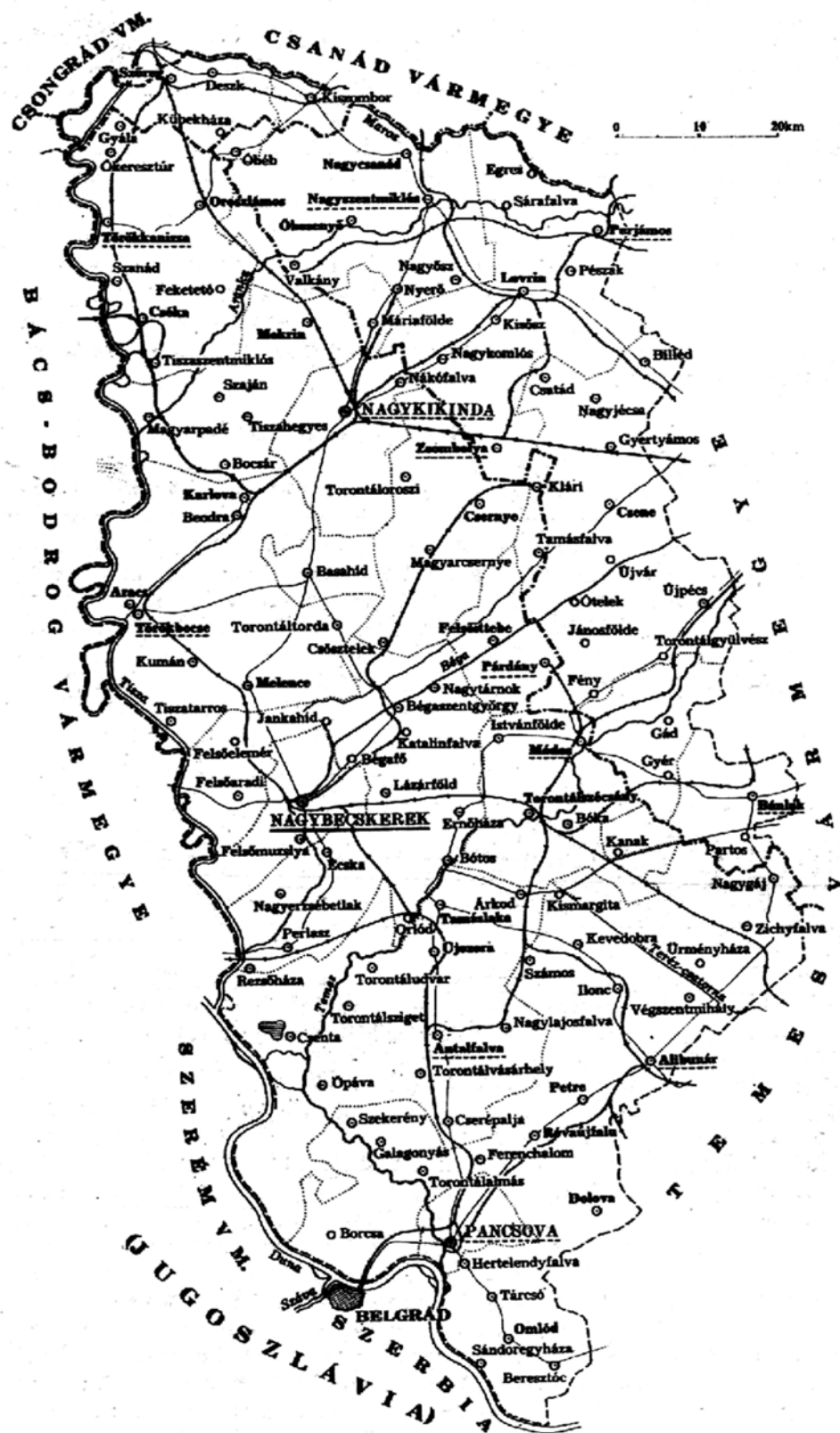
¹ Az 1910. évi magyar népszámlálás idején a Magyar Szent Korona Országainak területe 325 411 km²-t tett ki. A legnagyobb „alkotóelem”, a Magyar Királyság területe 282 849 km² kiterjedésű volt. A Magyar Királyság 63 vármegyét és 26 törvényhatósági jogú várost ölelt fel. A második alkotórész a Magyar Szent Korona Országainak sorában Horvát–Szlavónország volt. Területe 42 541 km²-t tett ki. Területén nyolc vármegye és négy törvényhatósági jogú város helyezkedett el. A harmadik „közjogi alkotóelem” a „corpus separatum”, vagyis „Fiume város és kerülete” volt. Ezt a 21 km² kiterjedésű, speciális jogállású közigazgatási egységet szokták a „laikusok” tévesen a 64. magyar vármegyének tekinteni. EDELÉNYI-SZABÓ DÉNES: *Magyarország közjogi alkotrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. Különlenyomat a „Magyar Statisztikai Szemle” 1928. (VI.) évfolyamából.* Hornyánszky Viktor Részvénytársaság, Magyar Királyi Udvari Könyvnyomda, Budapest, 1928. 659. p.

² Ha a vármegyék és a hozzájuk kötődő törvényhatósági jogú városok területét összesítenénk – habár nem szokás –, akkor Torontál vármegye az ötödik helyre szorulna vissza a képzeletbeli rangsorban. Ennek oka, hogy a szomszédos Bács-Bodrog vármegye (8834 km²) és a hozzá egykoron kötődött négy törvényhatósági jogú város – Baja: 87 km², Szabadka (Суботица/Subotica): 974 km², Ujvidék (Нови Сад/Novi Sad): 159 km², illetve Zombor (Сомбор/Sombor): 308 km², összesen 1528 km² – együttes területe (10 362 km²) meghaladta Torontál vármegye és Pancsova „összevont” területét (10 016 km²). Vö. EDELÉNYI-SZABÓ 1928, 658. p.

³ Pancsova törvényhatósági jogú város statisztikai adatait – Torontál vármegye mellett – külön közölték. Nagybecskerek (Зрењанин/Zrenjanin) és Nagyikinda (Кикинда/Kikinda) rendezett tanácsú városok értékeit Torontál vármegye tizen négy járásának adataival összesítették. Vö. *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1912. 372–373. pp. (A továbbiakban: *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása.* 1912)

⁴ Vö. REISZIG EDE: *Torontál vármegye községei.* In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye.* Országos Monográfia Társaság Budapest, 1912. 32–35., 48–50., 56–57., 59., 62., 72–73., 80., 89., 110., 112–114., 124–126. pp.

A történelmi Torontál vármegye egykori területe (1910) a délszláv-román határkorrekció után (1924)*

Forrás: Magyarország régi térképeken: http://hungary-maps.myhunet.com/images_content/vm54.jpg (Letöltés ideje: 2021. március 21.)

* A térképen szereplő „Jugoszlávia” kifejezés csak 1929. október 3-án lett hivatalosan az ország neve. Addig a délszláv államot Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak hívták. JUHÁSZ JÓZSEF: *Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története*. Aula Kiadó, Budapest, 1999, 59., 335., 337. pp.

Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés a Bánlaki járás teljes területét elvette Magyarországtól, és a térséget felosztotta a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és a Román Királyság között. Az 1910. évi magyar népszámlálás idején tizenhét települést számláló Bánlaki járásból hat település, így a járás székhelye, az akkoriban jórészt román anyanyelvűek által lakott Bánlak, továbbá az ugyancsak jobbra román ajkú Tolvád, a többségében németek által lakott Dócz és Karátsonyifalva, az inkább szerb ajkú Karátsonyiliget, valamint a magyarok és ro-

mánok által „elegyesen” lakott Partos került Romániához. A többi település az újonnan létrehozott délszláv állam része lett.

I. A Bánlaki járás és települései a magyar népszámlálások tükrében

A Bánlaki járás a történelmi Torontál vármegye tizennégy egykori járasa⁵ közül – az 1910. évi magyar népszámlálás „eszmei” időpontjában – a nyolcadik legnagyobb kiterjedésű közigazga-

A Bánlaki járás helységekének névváltozásai (1880–1910)

	Népszámlálás				
	1869	1880	1890	1900	1910
1.	Bánlak	Bánlak	Bánlak	Bánlak	Bánlak
2.	Dolác	Dolác	Dolacz	Dolacz	Dócz
3.	Györgyháza	Györgyháza	Györgyház	Györgyház	Györgyháza
4.	Hajdusica	Hajdusitza	Istvánvölgy	Istvánvölgy	Istvánvölgy
5.	Kanak	Kanak	Kanak	Kanak	Kanak
6.	Offszénica	Offszénicza	Offszénica	Offszénicza	Karátsonyifalva
7.	Szoka	Szóka	Szóka	Karátsonyiliget	Karátsonyiliget
8.	Nagy-Gaj	Nagy-Gáj	Nagy-Gáj	Nagygáj	Nagygáj
	Malenicfalva	Maleniczfalva			
9.	Nagy-Margitta	Nagy-Margitta	Nagy-Margita	Nagymargita	Nagymargita
10.	Baracháza	Baráhháza	Ó-Léc	Óléc	Óléc
11.	Partos	Partos	Partos	Partos	Partos
12.	Szécsenfalva	Szécsénfalva	Szécsenfalva	Szécsenfalva	Szécsenfalva
13.	Szent-János	Szent-János	Szent-János	Szentjános	Szentjános
14.	Tolvadia	Tolvadia	Tolvádia	Tolvádia	Tolvád
15.	Krivabara	Krivabara	Újfalu	Újfalu	Torontálújfalu
16.	Ürményháza	Ürményháza	Ürményháza	Ürményháza	Ürményháza
17.	Zichyfalva	Zichyfalva	Zichyfalva	Zichyfalva	Zichyfalva

Megjegyzés: Az 1869. évi magyar népszámlálás szerint további hét település tartozott az akkoriban Zichyfalvai járásának nevezett közigazgatási egységhez: Alibunár, Dobrica (Kevedobra), Ilanca (Iloncz), Margitica (Kismargita), Szandorf (Újsándorfalva), Szeleus (Keviszöllös) és Szent-Mihály (Végszentmihály). Az Alibunári járás felállításával (1878) az említett települések az új közigazgatási egység részei lettek. Forrás: Az 1869–1910 közötti magyar népszámlálások.

⁵ A történelmi Torontál vármegye a trianoni békeszerződésig (1920. június 4.) jogilag fennálló 14 járását 1878-ban állították fel, miután előbb a katonai határőrvidék bizonyos részeit, utóbb pedig az ún. Nagyikindai kiváltságos kerület területét olvasztotta magába Torontál vármegye. A két, utolsóként – 1878-ban – létrehozott járás az Alibunári és a Párdányi járasok voltak. HARASZTHY LAJOS: *Torontál vármegye története 1867-től*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912. 488. p.

tási egység volt. Területe: 103 296 katasztrális hold (594,47 km²) volt. A Bánlaki járás területe a történelmi Torontál vármegye – 9903 km² nagyságú – területének közel 6%-át tette ki.

Az 1869. évi magyar népszámlálás még nem vizsgálta az anyanyelvi kérdést, ezért itt – röviden – csak a vallási adatokra térnénk ki. A népszámlálás szerint a még Zichyfalvai járásnak nevezett közigazgatási egység huszonöt települést ölelt fel. A Bánlak központú Zichyfalvai járás lakosainak száma 41 181 fő volt: ebből 12 683 fő római katolikus, további 26 237 fő ortodox, valamint 1960 fő ágostai hitvallású evangélikus vallású személy. Az egyéb vallásúak száma elenyésző, mindössze 301 fő – zömükben izraelita (219 fő) és református vallású (71 fő) – volt.⁶ A három nagyobb vallási csoport vonatkozásában elmondható, hogy a római katolikusok jobbára a magyarok, a németek és a bolgárok, az ortodoxok a szerbek és a románok, az evangélikusok pedig minden bizonnyal a szlovákság soraiból kerülhettek ki.

Az 1880. évi magyar népszámlálás eszmei időpontjában már csak tizenhét település alkotta

a Bánlaki járás területét. Később a többségében német anyanyelvűek által lakott Maleniczfalvát 1889-ben egyesítették Nagygáj nagyközséggel. Ezért 1890-ben már nem volt önálló helység. A beolvasztott település a Maleniza családról kapta a nevét, amely a 19. század első felében földbirtokkal rendelkezett a térségben.⁷

A Bánlaki járás településeinek száma a dualista állam utolsó három magyar – az 1890., az 1900. és az 1910. évi – népszámlálása alatt nem változott. Az előbbieken említett három népszámlálás idején ugyanaz a tizenhét település alkotta az egykori járást.

Az egykori Bánlaki járás korbéli népessége anyanyelvi szempontból meglehetősen „elegyesnek” volt tekinthető. Az 1910. évi magyar népszámlálás eszmei időpontjában a legjelentősebb népcsoport a relatív többséget alkotó német volt (30,4%). A második legjelentősebb népelemet a román anyanyelvűek képezték (24%). Sorban a harmadik legnagyobb népcsoport a magyar (23,1%), végül – a jelentősebbek közül – az utolsó népcsoport a szerb volt (16,2%).

Maleniczfalva anyanyelvi adatai (1880)

Népszámlálás	Anyanyelv								
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ruszin	Horvát	Szerb	Egyéb
1880	566	21	470	–	1	–	22*		13+39**

Forrás: Az 1880. évi magyar népszámlálás.

Maleniczfalva vallási adatai (1869, 1880)

Népszámlálás	Vallás						
	Összesen	Római katolikus	Ortodox	Ágostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1869	880	871	–	4	–	1	4
1880	566	538	25	3	–	–	–

Forrás: Az 1869. és 1880. évi magyar népszámlálások.

* Az 1880. évi magyar népszámlálás még együtt közölte a horvátokra és a szerbekre vonatkozó anyanyelvi adatokat „horvát-szerb” megjelölés alatt.

** Az egyéb kategóriánál az első érték az egyéb anyanyelvűeket, a második pedig a beszélni nem tudó népességet jelölte. Maleniczfalva esetében az első érték (13 fő) az egyéb hazai (11 fő) és az egyéb külföldi (2 fő) anyanyelvűek adataiból tevődött össze.

⁶ SEBŐK LÁSZLÓ (szerk.): *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. Teleki László Intézet – KSH Levéltár, Budapest, 2005. 215–216. pp.

⁷ NAGY IVÁN: *Magyarország családai. Czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. Hetedik kötet*. Kiadja Ráth Mór, Pest, 1860. 279. p., REISZIG 1912, 85. p.

A Bánlaki járás anyanyelvi adatai (1880–1910)

Népszámlálás	Anyanyelv								
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ruszin	Horvát	Szerb	Egyéb
1880	21 750	2864	7625	477	5697	1	3470*		725+891**
1890	25 512	4466	9467	539	6222	–	60	3872	886
1900	26 384	5019	9712	611	6167	1	54	4082	738
1910	27 667	6385	8403	823	6637	–	78	4503	838

Forrás: Az 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

* Az 1880. évi magyar népszámlálás még együtt közölte a horvátokra és a szerbekre vonatkozó anyanyelvi adatokat „horvát-szerb” megjelölés alatt.

** Az egyéb kategóriánál az első érték az egyéb anyanyelvűeket, a második pedig a beszélni nem tudó népességet jelölte. A Bánlaki járás esetében az első érték (725 fő) az egyéb hazai (702 fő) és az egyéb külföldi (23 fő) anyanyelvűek adataiból tevődött össze.

A Bánlaki járás településeinek anyanyelvi adatai (1910)

Népszámlálás	Anyanyelv								
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ruszin	Horvát	Szerb	Egyéb
Bánlak	2 836	427	205	1	2160	–	1	42	–
Dócz	1 183	134	998	–	36	–	–	15	–
Györgyháza	1 134	298	657	53	95	–	–	31	–
Istvánvölgy	1 719	183	758	630	46	–	–	100	2
Kanak	1 828	550	67	11	10	–	25	639	526
Karátsonyifalva	1 026	181	728	–	29	–	–	59	29
Karátsonyiliget	1 065	24	32	–	102	–	1	906	–
Nagygáj	2 930	743	620	4	58	–	2	1456	47
Nagymargita	1 847	58	40	1	1039	–	–	687	22
Óléc	1 146	447	360	46	20	–	43	138	92
Partos	1 639	746	59	28	716	–	1	68	21
Szécsenfalva	661	45	607	1	–	–	1	7	–
Szentjános	1 568	68	60	21	1323	–	–	48	48
Tolvád	1 965	164	536	–	971	–	–	276	18
Torontálújfalva	663	450	196	–	3	–	–	14	–
Ürményháza	1 606	1581	16	2	2	–	–	2	3
Zichyfalva	2 851	286	2464	25	27	–	4	15	30
Összesen	27 667	6385	8403	823	6637	–	78	4503	838

Forrás: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 1912. 364–367. pp.

Az egyéb anyanyelvűek száma (1739 fő) és aránya (6,3%) nem tekinthető számottevőnek.⁸ Főképp a szlovákok és a bolgárok alkották az előbbi kategóriát.

A tizenhét település közül hat helységben regisztrált német többséget az 1910. évi ma-

gyar népszámlálás, azonban ezek közül csak egyben – Szécsenfalván – alkotott szinte egyhangú többséget a német népcsoport. Német többségű falvak voltak még: Dócz, Györgyháza, Istvánvölgy, Karátsonyifalva és Zichyfalva. Négy faluban képezett többséget a románság: Bán-

⁸ GYÉMÁNT RICHÁRD: *Etnikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Bánlaki járásában*. Második kiadás. Historiaantik Könyvkiadó, Budapest, 2018. 32. p.

lak, Nagymargita, Szentjános, valamint Tolvád. A magyarok a románsághoz hasonlóan szintén négy községben – Óléczen, Partoson, Torontálújfaluban és Ürményházán – alkották a legdominánsabb népcsoportot. Azonban a magyarság csak Ürményházán képezett szinte kizárólagos közösséget. A szerbek mindössze három településen – Kanakon, Karátsonyiligeten és Nagygájon – voltak többségben.

Az előbbieken már említettük, hogy a járás települései anyanyelvi szempontból meglehetősen kevertnek számítottak. A magyarok viszonylag jelentősebb kisebbséget képeztek a német ajkú Dóczon, Györgyházán, Istvánvölgyön, Karátsonyifalván, valamint Zichyfalván, továbbá a románok lakta Bánlakon és Tolvádön, végül a szerb ajkú Kanakon és Nagygájon.⁹

Jelentősebb német kisebbség élt a román többségű Bánlakon és Tolvádön, továbbá a magyar ajkú Óléczen és Torontálújfaluban, valamint a szerb többségű Nagygájon is. A románok is szép számmal képviseltették magukat a magyar többségű Partoson. A szerbek jelentősebb számban éltek a német többségű Istvánvölgyön, a magyar többségű Óléczen, valamint a román ajkú Nagymargitán és Tolvádön. A domináns népelemeken kívül még két kisebb számú népcsoport is otthonának vallotta a járást. Kanakon a bolgárok, Istvánvölgyön a szlovákok képeztek nagyobb közösségeket.¹⁰

A vallásstatisztikai adatok tekintetében az 1910. évi magyar népszámlálás szerint – jórészt

a német és magyar anyanyelvűeknek köszönhetően – római katolikus többség érvényesült. A járás népességének 51,2%-a vallotta magát – 1910-ben – római katolikus vallásúnak. A második jelentősebb vallás az ortodox volt (41,3%): e közösség tagjai jobbára a szerbek és a románok soraiból kerültek ki. Jelentősebb vallás volt még az ágostai hitvallású evangélikus is (6,1%). A többi felekezethez tartozók száma (402 fő) és aránya (1,4%) elenyésző volt.¹¹

A Bánlaki járás területén – 1910-ben – legalább tizenkét római katolikus egyházi építmény állt, ebből nyolc templom (Dócz, Kanak, Karátsonyifalva, Nagygáj, Szécsenfalva, Tolvád, Ürményháza és Zichyfalva) és négy imaház (Györgyháza, Istvánvölgy, Óléc és Torontálújfalva) várta a híveket.

A szerb pravoszláv egyház is képviseltette magát, legalább öt szerb ortodox templom volt a járásban: Kanakon, Karátsonyiligeten, Nagygájon, Nagymargitán és Tolvádön. A román ortodox egyház sem maradt el a szerbség mögött, öt településen emelt templomot. Ezek a helységek: Bánlak, Nagymargita, Partos, Szentjános és Tolvád voltak. Partoson ráadásul egy régi, román ortodox monostor is létesült.¹² Még az ágostai evangélikus vallást követő szlovákságnak is volt egy temploma Istvánvölgyön. Megjegyzésként közöljük, hogy az előbbi „statisztikába” nem tartoznak bele például a temetőkben felépített kápolnák.

Társadalomstatisztikai szempontból érdekes lehet a magyar nyelv ismeretének, valamint az

A Bánlaki járás vallási adatai (1880–1910)

Népszámlálás	Vallás						
	Összesen	Római katolikus	Ortodox	Ágostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1880	21 750	11 246	9 110	1016	94	189	95
1890	25 512	13 717	10 151	1069	253	189	133
1900	26 384	14 331	10 299	1151	309	157	137
1910	27 667	14 155	11 416	1694	229	92	81

Forrás: Az 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

⁹ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 1912. 364–367. pp.; GYÉMÁNT 2018, 4. p.

¹⁰ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 1912. 364–367. pp.; GYÉMÁNT 2018, 4. p.

¹¹ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 1912. 364–367. pp.; GYÉMÁNT 2018, 5. p.

¹² Vö. GYÉMÁNT 2018, 9., 12., 15., 17–18., 22., 25., 29., 33., 38., 41., 47., 51., 54., 56., 59., 61., 64. pp.

A Bánlaki járás településeinek vallási adatai (1910)

Népszámlálás	Vallás						
	Összesen	Római katolikus	Ortodox	Ágostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
Bánlak	2 836	550	2 237	9	13	11	16
Dócz	1 183	1 119	60	–	2	2	–
Györgyháza	1 134	912	117	58	13	18	16
Istvánvölgy	1 719	279	160	1268	9	2	1
Kanak	1 828	1 085	679	32	13	16	3
Karátsonyfalva	1 026	921	98	–	7	–	–
Karátsonyiliget	1 065	49	1 012	–	–	4	–
Nagygáj	2 930	1 302	1 559	14	41	7	7
Nagymargita	1 847	90	1 747	2	1	1	6
Óléc	1 146	873	168	82	16	7	–
Partos	1 639	759	817	25	28	7	3
Szécsenfalva	661	638	9	13	1	–	–
Szentjános	1 568	72	1 431	61	4	–	–
Tolvád	1 965	654	1 269	28	11	–	3
Torontálújfalú	663	639	14	1	1	7	1
Ürményháza	1 606	1 566	4	8	16	2	10
Zichyfalva	2 851	2 647	35	93	53	8	15
Összesen	27 667	14 155	11 416	1 694	229	92	81

Forrás: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 1912. 364–367. pp.

írni és olvasni tudásnak a vizsgálata. Az egykori Bánlaki járás területén – 1910-ben – 10 597 fő, azaz a teljes népesség 38,3%-a beszélt magyarul. Érthető okból messze a járási adat feletti értéket mutatott az akkoriban szinte kizárólagosan magyarok által lakott Ürményháza. Viszonylag kedvező adatokat tapasztalhatunk – az ugyancsak magyar többségű – Óléczen, Partoson és Torontálújfaluban is. Az előbbieken említett településeken a magyarság ugyancsak többséget képezett más népcsoportokkal szemben. Viszonylag jó – ötven százalék feletti – értéket mutattak a népszámlálási adatok a német többségű Györgyházán, valamint a jobbára szerb ajkú Kanakon is.

A magyar nyelv ismerete tekintetében elmondható, hogy a történelmi Torontál vármegye tizennégy egykori járása közül az ötödik legkedvezőbb értéket mutatta a Bánlaki járás. Az 1910. évi népszámlálási adatok szerint Torontál vármegye

népességének 34,9%-a beszélt magyarul. Ha a két rendezett tanácsú város – Nagybecskerek és Nagyikinda – adatait is beleszámítjuk, akkor a népesség 36,5%-a tudott magyarul. (A városi adatok érthető okok miatt pozitív irányba mozdították el az értéket.) Bármelyiket is nézzük, a Bánlaki járás értéke mindkét adatot tekintve meghaladta a vármegyei értékeket. Országos összehasonlításban viszont már sokkal rosszabb volt a helyzet. Az 1910. évi népszámlálás szerint Magyarország népességének 64,7%-a beszélt magyarul. Ha a „Magyar Birodalom” adatait nézzük – tehát beleszámítjuk Horvát–Szlavónország adatait is –, akkor is a népesség 57,4%-a tudott magyarul. Tehát a Bánlaki járás értékei jóval elmaradtak az országos, illetve a „birodalmi” értékektől. Érdekes sajátosság, hogy az egykori járás területén élt, egykori német anyanyelvű lakosság sem mutatott – a magyar nyelvtudás terén – kedvező képet. Kivétel volt ezalól a jelen-

A magyarul beszélni, illetve az írni és olvasni tudó népesség száma és aránya településenként (1910)

Település	„Magyarul beszélni tud”		„Ír és olvas”	
	Fő	%	Fő	%
Bánlak	619	21,8	1 219	43
Dócz	284	24	762	64,4
Györgyháza	613	54,1	632	55,7
Istvánvölgy	549	31,9	960	55,8
Kanak	943	51,6	905	49,5
Karátsonyifalva	280	27,3	566	55,2
Karátsonyiliget	158	14,8	488	45,8
Nagygáj	1 041	35,5	1 438	49,1
Nagymargita	154	8,3	660	35,7
Óléc	844	73,6	522	45,5
Partos	990	60,4	721	44
Szécsenfalva	135	20,4	423	64
Szentjános	266	17	659	42
Tolvád	418	21,3	882	44,9
Torontálújfalva	535	80,7	168	25,3
Ürményháza	1 602	99,8	960	59,8
Zichyfalva	1 166	40,9	1 871	65,6
Összesen	10 597	38,3	13 836	50

Forrás: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 1912. 364–367. pp.

több magyar anyanyelvű kisebbségnek otthont adott Györgyháza. Elmondható továbbá, hogy a németek a római katolikus szentmiséket túlnyomórészt saját anyanyelvükön hallgatták. A liturgikus nyelv a német többségű falvakban kizárólagosan vagy elsősorban a német volt.¹³

Végül érdekes lehet még az írni és olvasni tudás rovat adatsora is. A Bánlaki járás területén 13 836 fő – azaz a népesség 50%-a – tudott írni és olvasni. Ezzel az értékkel a Bánlaki járás értéke valamivel elmaradt a vármegyei értékektől. A két rendezett tanácsú város adataival a vármegye népességének 55,1%-a, Nagybecskerek és Nagykikinda nélkül a tizennégy járás népességének 54,8%-a tudott írni és olvasni. A tizennégy járás „rangsorában” azonban csak a tizenkettedik helyet foglalhatta el. A járáson belüli településeket tekintve látható, hogy jobbra a németek és a magyarok által lakott helységek lakossága

magasabb értékeket mutatott az írni és olvasni tudás tekintetében.

A jobb értékek a németek „hagyományosan” magas műveltségi szintjével hozható összefüggésbe, valamint azzal is, hogy a „svábok” mindig kényszerrel ügyeltek a megfelelő iskolázásra.¹⁴

II. A Bánlaki járás és települései – vázlatos népesedéstörténeti összefoglaló

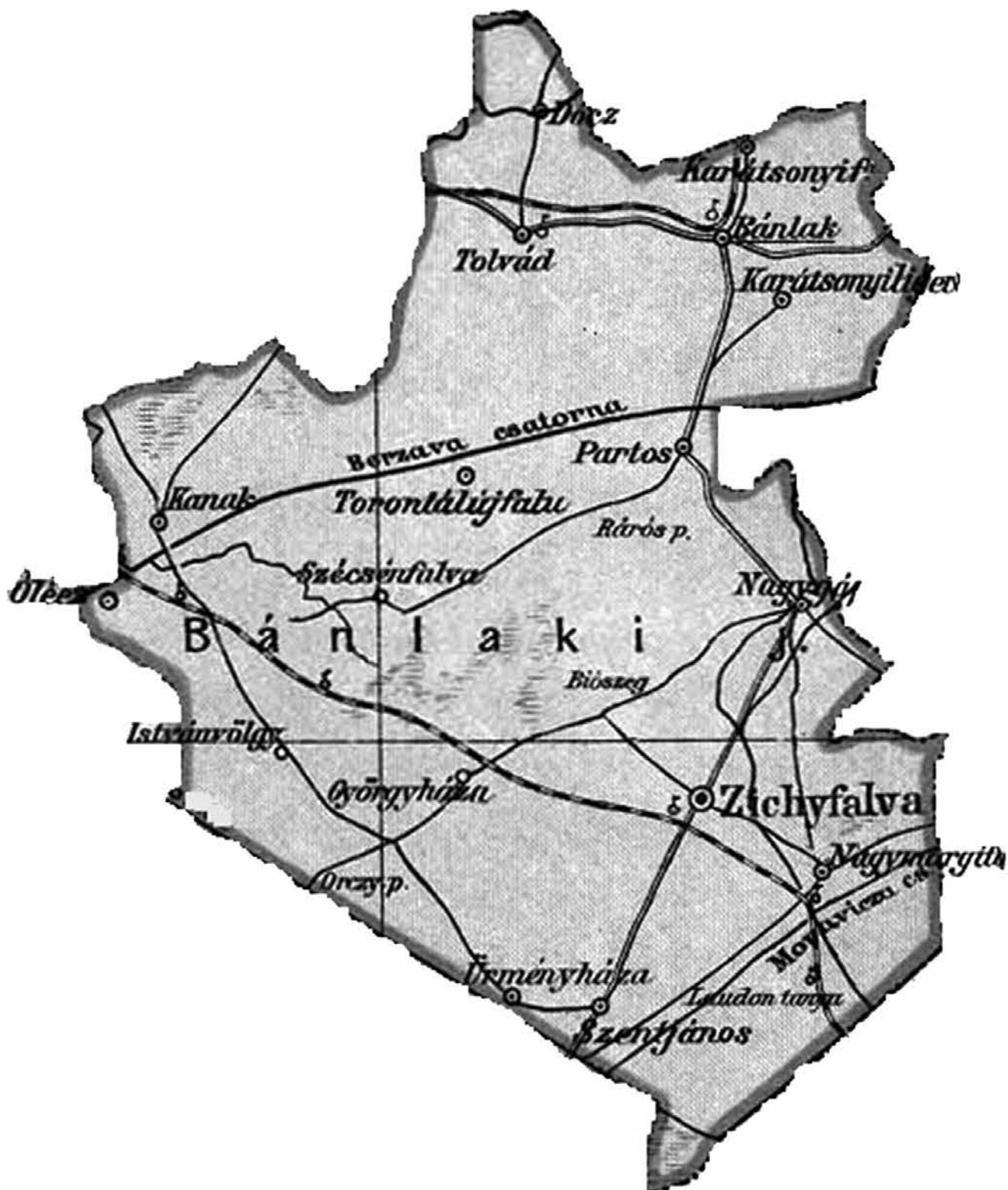
A klasszikus mondással élve „kemény fába vágjuk a fejszénket”, ha az egykori Bánlaki járás településeink népesedéstörténetét kutatjuk. Az írásos források szűkszavúsága, sok esetben a feljegyzések hiánya miatt csak valószínűsíthetjük az egyes helységek alapítását, egykori múltját.

Népesedéstörténeti szempontból érdeklődésre tarthat számot, hogy a járás településeinek egy ré-

¹³ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 1912, 7., 364–367., 372–373. pp.

¹⁴ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 1912, 9., 364–367., 372–373. pp.

A Bánlaki járás térképe

Forrás: KOGUTOWICZ MANÓ: *Torontál vármegye térképe*. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi m. kir. Minister úr megbízásából. Kiadja a Magyar Földrajzi Intézet Rt., Budapest, 1905 – alapulvételével saját szerkesztés.

sze már a középkorban is létezett. Öt településről vannak viszonylag biztosabb értesüléseink. Elsőként minden bizonnyal a ma Romániához tartozó Tolvádot kell kiemelnünk, amelyet – mint „egyház hely” – az 1332/1337. évi pápai tizedjegyzék is említett. A helységet – amelynek nevét a középkorban „Tolvajd” formában használták – egymást követően több nemesi család is birtokolta, egészen addig, amíg török kézre nem került a térség. Az ugyancsak napjainkban Romániához tartozó Dócz településről 1343-ban emlékezett meg egy okirat, akkoriban „Dwch” alakban volt a falu neve használatos. Szintén középkori eredetű Kanak helység is. A ma Szerbiához tartozó települést – „Konaki” formában – 1425 és 1452 között több oklevél is említette. Kanak a nevét feltehetően a Konaki családtól nyerte, ez a família az említett időszakban a település ura volt. Szólnunk kell – a Romániához tartozó – Partosról is, amelyet 1481-ben említett meg egy írásos feljegyzés. Akkoriban nem is egy, hanem két településről – „Magyarpartas” és „Tótpartas” – tett említést a forrás.¹⁵

Az ötödik település, a ma Szerbiához tartozó Szentjános múltja vész leginkább a múlt homályába. A faluról csak annyit tudunk, hogy a török hódoltságot megelőzően már létezett, és nem a mai helyén, hanem attól kissé odébb, egy dombtetőn állt a település. Reszneki Reiszig Ede (1873–1946) történész szerint az első négy település a középkori Temes vármegye része volt. Feltehetően Szentjános is osztozott a másik négy helység közigazgatási hovatartozásában. Annyi bizonyos, hogy az első négy település a török hódoltság időszakát lakott helyként vészelte át. Egyedül Szentjánosról tudjuk, hogy valamikor a 16. században – 1529 és 1557 között – a törökök elpusztították. Azonban a török hódoltság második felében már a szerbek telepedtek le a falu mai területén.¹⁶

A lakottként fennmaradt települések életében – etnikai-nemzetiségi szempontból – minden bizonnyal jelentős változások álltak be. A magyarság minden bizonnyal kiveszett, mint Kanak ese-

tében, ahonnan a magyar jobbágyok a törökök elől elmenekültek. Kanakra ekkor vándorolt be a pravoszláv vallású szerbség.¹⁷ Valószínűleg hasonló folyamat zajlott Partoson is, ahol viszont a románság telepedett le. Ezt támasztja alá a településen álló, 16. században alapított román ortodox monostor.¹⁸ Dócz és Tolvád korabeli lakóiról nincsenek biztos értesüléseink. Feltehetően az ortodox vallás tanításait követték. Annyi bizonyos, hogy a török kort követően, a 18. század első felében Tolvád lakossága is kiveszett. Az 1723/1725. évi gróf Mercy-féle térképen – „Tollwacz” alakban – mint lakatlan helység szerepelt. Ezt követően – valamikor a 18. században – románok jelentek meg a területen, és a település régi helyétől egy kicsit odébb újraalapították a falut. Tolvádról a 18. század végén Vályi András (1764–1801) földrajztudós, statisztikus is megemlékezett, aki mint „oláh”, azaz román faluként írt a már lakott „Tolvadia” nevű településről.¹⁹

A török hódoltság időszakánál maradván hangúlyoznunk kell, hogy az egykori járás települései közül további öt helységről ekkortól vannak értesüléseink. Ezek a falvak a napjainkban Romániához tartozó Bánlak, Karátsonyifalva (Ofszenicza), valamint Karátsonyiliget (Szoka), továbbá a ma Szerbiához tartozó Nagygáj és Nagymargita. Az öt helység lakott településként élte túl a török kort.²⁰ Korabeli neveik alapján feltételezhető, hogy szerbek és románok által lakott falvak voltak.

A 18. században további két újabb település létesült. Ezek Istvánvölgy (1750) és Zichyfalva (1783). A „nemzetiségi paletta” is színesebbé vált, az ortodox szerbek és a románok mellé felsorakoztak más népcsoportok is, például a római katolikus vallású németek.²¹

A nemzetiségi adatoknál maradván érdemes kiemelnünk, hogy a térségben nagy változások mentek végbe, a pravoszláv vallású szerbek és az ortodox hitű románok mellé más népcsoportok: a magyarok, a németek, a szlovákok, a bolgárok és a horvátok is letelepedtek.

¹⁵ Vö. REISZIG 1912, 43., 58., 104., 124. pp.

¹⁶ REISZIG 1912, 115. p.

¹⁷ REISZIG 1912, 85. p.

¹⁸ GYÉMÁNT 2018, 47. p.

¹⁹ VÁLYI ANDRÁS: *Magyar országnak leírása*. Harmadik kötet. A Királyi Universitásnak betűivel. Buda, 1799. 507. p.

²⁰ REISZIG 1912, 21., 59., 85., 89. pp.

²¹ REISZIG 1912, 57., 127., 136. pp.

Bánlak népességének jelentős része a 18. században minden bizonnyal már jobbára román ajkú lehetett. A következő évszázad első felében Fényes Elek (1807–1876) statisztikus már „oláh”, azaz román faluként írt Bánlacról.²²

Dócz előbb – Vályi András szavaival élve – „elegyes” helység volt,²³ majd miután a gróf Draskovich család megvásárolta a települést, 1786 és 1790 között római katolikus németeket telepítettek le a faluban, ők idővel – a 19. század első felére – szinte kizárólagos népcsoporttá váltak a helységben.²⁴

A korábban (is) nemzetiségeiről híres Istvánvölgy kapcsán elmondható, hogy kezdetben, a gróf Mercy-féle térképen (1723/1725) még lakatlan hely volt. A térképen „Heuduzische” alakban írták a nevét. Idővel a Damaszkín család birtokába jutott, amelynek egyik tagja *„Damaszkín István 1809-ben közvetlen a Mária Terézia-csatorna mellé telepített egy új helységet, melyet róla Istvánfalvának neveztek el. 1824-ben azonban a Mária Terézia csatorna áradásai következtében a község teljesen elpusztult és akkor telepítette át Damaszkín István a lakosokat a község mostani helyére.”*²⁵ Kevéssel később, 1839-ben, valamint 1851-ben Fényes Elek mint tót (szlovák)–magyar helységet írta le.²⁶ Tehát a falu ágostai hitvallású evangélikus vallású szlovákok, valamint római katolikus hitű magyarok által lakott település volt. Szükséges hozzátennünk, hogy a faluban jelentős számú római katolikus vallású német közösség is élt.

Kanacról a két statisztikus, Vályi András és Fényes Elek mint „rác” faluról emlékezett meg. Azonban a 18. század második felében – 1773-ban – római katolikus vallású németek is letelepedtek a helységben, ők azonban 1820 után elvándoroltak innen. Ebben nagy szerepe lehetett

az 1820. évi árvíznek. Ekkor a németek helyére – Lukácsfalváról (Лукино Село/Lukino Selo) és Szöllősudvarnokról (Банатски Душановац/Banatski Dušanovac), valamint a ma Romániában található Óbesenyőről (Dudeștii Vechi) és Vingáról (Vinga) érkezett – római katolikus vallású bolgárok telepedtek le. Korábban, 1801 körül a római katolikus horvátok is új hazára leltek a faluban. Az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc idején, 1848. augusztus 6-án az ún. „szerviánusok”, azaz a jobbára Szerbiából érkezett szerb, fegyveres önkéntesek felgyújtották a települést, ezért a lakók elmenekültek. A szabadságharc után, 1850 körül a bolgárok lassanként visszatértek, de a horvátok többé már nem. A következő évtizedekben a magyarság és a szerbesség tett szert vezető szerepre.²⁷

Karátsonyifalva Karátsonyi családról nyerte elnevezését. Korábban „Obseniza”, valamint „Ofszenicza” alakban használták a helység nevét. Ebből látható, hogy feltehetően szerbek által lakott helység lehetett. Fényes Elek viszont már német–szerb „elegyes” falunak írta le a 19. század elején a Karátsonyi család birtokába került települést. A római katolikus vallású németek 1807 körül telepedhettek le a faluban, azonban a század második felére szinte a kizárólagos népcsoportot alkották a településen.²⁸

Karátsonyiliget névadója ugyancsak a helyben birtokos Karátsonyi család volt. A település eredeti neve Szoka volt, ez az elnevezés ugyancsak a szerbség korai jelenlétére utal. Vályi András szerb,²⁹ Fényes Elek szerb–román „elegyes” falunak írta le.³⁰

Nagygáj a török hódoltság időszakát lakott helyként vészelte át, akkori lakosai pravoszláv vallású szerbek lehettek, akik mellé idővel, a 19. század első felében felsorakoztak a római kato-

²² FÉNYES ELEK: *Magyarországnak 's a hozzá kapcsolat tartományoknak mostani állapotja Statisztikai és Geographiai tekintetben. IV. kötet.* Trattner-Károlyi Tulajdona. Pest, 1839. 393. p.; FÉNYES ELEK: *Magyarország geographiai szótára. I. kötet.* Nyomtatott Kozma Vazulnál. Pest, 1851. 86. p.

²³ VÁLYI ANDRÁS: *Magyar országnak leírása.* Első kötet. A Királyi Universitásnak betűivel. Buda, 1796. 504. p.

²⁴ GYÉMÁNT 2018, 12. p.

²⁵ REISZIG 1912, 57. p.

²⁶ FÉNYES 1839, 395. p.; Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára. II. kötet.* Nyomtatott Kozma Vazulnál, Pest, 1851. 137. p.

²⁷ GYÉMÁNT 2018, 21–22. pp.

²⁸ FÉNYES 1839, 396. p.; Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára. III. kötet.* Nyomtatott Kozma Vazulnál, Pest, 1851. 158. p.; GYÉMÁNT 2018, 25. p.

²⁹ FÉNYES 1839, 397. p.; FÉNYES ELEK: *Magyarország geographiai szótára. IV. kötet.* Nyomtatott Kozma Vazulnál, Pest, 1851. 146. p.; VÁLYI (III. kötet) 1799, 430. p.

³⁰ FÉNYES 1839, 397. p.; FÉNYES (IV. kötet) 1851, 146. p.; GYÉMÁNT 2018, 29. p.

likus vallású németek is. A két népcsoport egymástól elkülönülve, két településen Rác-Nagy-Gájon és Német-Nagy-Gájon élt.³¹ (Élhetünk a „gyanúperrel”, hogy a két népcsoport nem tudott együtt élni.)

Nagymargita ugyancsak lakott helyként vésszelte át a török kort. A 18. század közepén az ortodox hitű románok lakták, ők később is megőrizték a többségüket a településre érkező pravoszláv vallású szerbek ellenében. A 19. században román–szerb „elegyes” helységeként volt ismert.³²

Partos ugyancsak lakott hely maradt a török hódoltság után. A lakói jobbára ortodox hitű románok voltak, akik mellé a 19. század első felében pravoszláv vallású szerbek is letelepedhettek, mivel Fényes Elek „elegyes”, azaz románok és szerbek által lakott falunak írta le. Idővel a szerbség száma megcsappant, a helyi, római katolikus vallású magyarság száma viszont jelentősen megnőtt.³³

A török hódoltságot lakott helyként átvészelő Szentjánosról elmondható, hogy mindvégig, mind a 18., mind a 19. században az ortodox hitű románság otthona volt.³⁴

Amint azt már említettük, Tolvád bár túlélte a török hódoltság időszakát, az 1723/1725. évi gróf Mercy-féle térképen „Tollwacz” alakban mint lakatlan helység volt feltüntetve. Később, eredeti helyétől egy kicsit odébb újranépesítették a falut. Lakói a 18. században ortodox hitű románok voltak, akik mellé a 19. században felsorakoztak a pravoszláv vallású szerbek és a katolikus magyarok.³⁵

Zichyfalva múltjáról kevés információval rendelkezünk. Savoyai Jenő herceg (1663–1736) 1716-ban feltehetően itt aratott jelentős győzelmet császári hadaival a török sereg felett. Innen jön a település egyik román neve, a „Mormintye” („mormânt”), amely románul „sírt”, „sírhalmot” jelent. Zichyfalvát a kincstár 1783-ban telepítette

123 német családdal, amelyek – a ma Romániában fekvő – Garabosról (Grabaț), Kisjécsáról (Iecea Mică), Nagyjécsáról (Iecea Mare), valamint Kiskomlósról (Comloșu Mic) érkeztek. A település nevét gróf Zichy Ferenc udvari kamarai tanácsos és első rendszeres kamarai igazgató tiszteletére nyerte. A település német lakói – akik a római katolikus vallás tanításait követték – dominanciájukat a népességen belül a 19. században is megőrizték.³⁶

Az egykori Bánlaki járás további öt települését a 19. században alapították. Ezek a ma Szerbia részét képező Györgyháza, Óléc, Szécsenfalva, Torontálújfalva és Ürményháza. Ürményháza „újabb” alapítású helység. A falut Ürményházi József temesvári kincstári jószágigazgató alapította még 1817-ben, amikor 62 magyar családot telepített le, majd 1844-ben további 80 magyar család települt a faluba.³⁷

Óléc helységet Barách Lajos telepítette 1830-ban, ezért a falu kezdetben a „Baráhháza” nevet viselte. Mai nevét 1889-ben kapta, amikor Dániel Pál megvette a települést.³⁸ A falu földesurai kezdetben a Barách és a Dániel családok voltak, később a Botka és a Jagodics családok is birtokot vásároltak a faluban. Ezért – a torontáli falvak közül egyedülálló módon – Óléczen több kastélyt is építettek, amelyek a mai napig megvannak. A nemzetiségi viszonyokat tekintve a faluban jobbára római katolikus vallású németek és magyarok, valamint kisebb számban pravoszláv hitű szerbek éltek. Megemlítendő, a római katolikus vallási tanításokat követő bolgárok 1838-ban telepedtek le a faluban.

Óléc településsel azonos évben, 1830-ban létesült Szécsenfalva is. A helységet gróf Szécsen Miklós alapította 1830-ban római katolikus vallású német telepesekkel. A falu neve magára az alapító nemesi családra utal. Napjainkban talán nehezen hihető, de a 19. század-

³¹ FÉNYES 1839, 396. p.; FÉNYES (III. kötet) 1851, 129. p.; GYÉMÁNT 2018, 32. p.

³² FÉNYES 1839, 396. p.; Fényes (III. kötet) 1851, 67. p.; GYÉMÁNT 2018, 38. p.

³³ FÉNYES 1839, 396. p.; GYÉMÁNT 2018, 46–47. pp.; VÁLYI (III. kötet) 1799. 24. p.

³⁴ GYÉMÁNT 2018, 53. p.

³⁵ FÉNYES 1839, 397. p.; GYÉMÁNT 2018, 55. p.; VÁLYI (III. kötet) 1799, 507. p.

³⁶ GYÉMÁNT 2018, 63. p.; REISZIG EDE 1912, 136. p.

³⁷ REISZIG 1912, 135. p.; A Nagybecskereki Egyházmegye elektronikus oldala: <http://www.catholic-zr.org.rs/urmenyhaza/> (2021. április 26.)

³⁸ REISZIG 1912, 99–100. pp.

ban Szécsenfalvát és környékét Európa egyik fő kukorica-termőhelyének tartották.³⁹

Torontálújfalut 1842-ben 78 magyar családdal alapították, amelyek Szajánból (Саян/Sajan), valamint Bikácsról (Бикач/Bikač) érkeztek.⁴⁰ A római katolikus vallású magyar közösség mellé hamarosan kisebb számú, ugyancsak római katolikus hitet követő németek telepedtek.

Az egykori Bánlaki járás „legfiatalabb” települése Györgyháza volt, a helységet 1850-ben Rákóczi Parchetich György telepítette. A falu az alapítóról kapta a nevét. Első lakói római katolikus vallású németek lehettek, akik mellé idővel ugyancsak római katolikus hitű magyarok is érkeztek.⁴¹

³⁹ Setschanfeld: <http://72.29.73.247/~setschan/anichols/> (Letöltés ideje: 2021. április 26.)

⁴⁰ ERŐS LAJOS (szerk.): *Adalékok a Zrenjanini-Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez*. Logos Kiadó, Tóthfalu, 1993. 317. p.

⁴¹ GYÉMÁNT 2018, 15. p.

Két part között I. – Hommage à Benes József